
природнича музеологія

УДК 57(069.51)

О.В. Червоненко

Національний науково-природничий музей НАН України,
вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01030 Україна,

Національний науково-природничий музей НАН України — 2008–2010: три роки на шляху до створення музею сучасного типу

Національний науково-природничий музей НАН України — один з найбільших природничих музеїв Європи. Він був створений у 1966 р. як єдиний експозиційно-територіальний комплекс, до складу якого увійшли: Зоологічний (заснований у 1919 р.), Ботанічний (заснований у 1921 р.), Геологічний (заснований у 1927 р.), Палеонтологічний та Археологічний (засновані у 1935 р.) музеї. Кожен з цих музеїв має свою історію зібрань та набуття колекцій, більшість яких сягає ще в XIX сторіччя. Указом Президента України від 10 грудня 1996 р. Науково-природничому музею було надано статус Національного. Ця подія підкреслила загальнодержавне значення та міжнародне визнання вагомих результатів його діяльності. До 2008 р. до складу ННПМ НАН України як структурні підрозділи входили безпосередньо два відділи — Зоологічний та Палеонтологічний музеї. Згідно з постановами Президії НАН України №147 від 24.05.07 р. та №68 від 05.03.08 р. до складу ННПМ НАН України були передані Ботанічний та Геологічний музеї, а сама установа у складі чотирьох музеїв (за виключенням Археологічного) була підпорядкована Відділенню загальної біології НАН України.

Постановою Президії НАН України від 05.03.08 р. №68 були затверджені основні напрямки діяльності ННПМ НАН України:

- розроблення наукових основ природничої музеології, створення, збагачення та збереження фондів колекцій та експозицій;
- вивчення сучасного стану і поширення представників флори і фауни, флористичних і фауністичних комплексів України та інших регіонів світу;
- проведення досліджень з питань екології та еволюції організмів і біостратиграфії, історії флори та фауни;
- аналіз сучасного стану та збереження природних геологічних пам'яток України, зокрема мінералогічні дослідження коштовних та напівкоштовних зразків;
- проведення заходів науково-освітнього, популяризаторського та культурно-просвітницького характеру природничої тематики.

Визнаючи необхідність розбудови та оновлення Музею, у 2008 р. була розроблена і схвалена Вченою та Музейною радами ННПМ НАН України концепція його розвитку до 2012 р. Розпочався якісно новий етап у розвитку установи, відбулися структурні та системні перебудови, які дозволили зробити крок уперед до формування природничого музею сучасного типу.

Відповідно до основних напрямків роботи всю практичну діяльність Музею становили основні види робіт, які в стислому вигляді відображені в цьому звіті:

- науково-дослідна робота;

- науково-фондова робота (комплектування, збереження та опрацювання наукових фондів колекцій);
- експозиційна робота (реставрація та побудова нових експозицій);
- освітня, популяризаторська та культурно-просвітницька робота (екскурсійне обслуговування, консультування, керівництво виробничою практикою, курсовими та дипломними роботами студентів та вихованців МАН, гурток юних натуралістів);
- економічно — адміністративна та маркетингова діяльність.

Науково-дослідна робота

Не зупиняючись докладно на наукових досягненнях науковців ННПМ НАН України, слід зазначити, що у 2008–2010 рр. у Музеї виконувалось 6 фундаментальних науково-дослідних робіт, дві з яких було успішно закінчено у 2009 р. З 2010 р. розпочато 2 нові теми. У 2008–2009 рр. були підписані договори та успішно завершені 4 госпдоговірні теми. Отримання фінансування на вищезазначені тематики та виграний конкурс на тему цільової державної програми у 2010 році надали установі можливість зберегти штат фахівців у повному складі та придбати обладнання і матеріали для виконання науково-дослідних робіт.

Результати наукових досліджень музею оприлюднені в багаточисельних друкованих працях співробітників. У 2008–2010 рр. вийшли у світ 2 періодичних видання Музею: «Збірник праць Зоологічного музею Національного науково-природничого музею НАН України» (2008–2009, №40) та «Вісник Національного науково-природничого музею НАН України» (2008–2009, №6–7). «Збірник праць Зоологічного музею Національного науково-природничого музею НАН України» у 2010 р. внесений до списку фахових видань ВАКУ. Також за останні три роки опубліковано 10 монографій, 2 збірники праць, 263 наукові публікації (в тому числі 108 нарисів у виданні «Червона книга України», 2009), 4 путівники (трьома мовами). Співробітники ННПМ були співавторами одного підручника та однієї методичної роботи.

У 2008–2009 рр. ННПМ НАН України був організатором та співорганізатором 4-ї та 5-ї міжнародних наукових конференцій Українського герпетологічного товариства (жовтень 2008 р, Київ та вересень 2009 р., Харків) та Міжнародної наукової конференції «Сучасні погляди на еволюцію органічного світу», присвяченої 200-річчю Ч. Р. Дарвіна (18–20 листопада 2009 р., Київ). Було підготовлено та проведено заходи, присвячені 90-й річниці Зоологічного музею (27 жовтня 2009 р.), в яких взяли участь понад 120 учасників, у т. ч. 6 — з країн СНД. У ці роки Музей був також співорганізатором Всеукраїнської науково-практичної конференції ІСОМ Україна «Природничча музеологія: теорія та практика» (вересень 2009 р, Кам'янець-Подільський).

За цикл праць «Розвиток фауни копитних і хоботних пліоцену та раннього плейстоцену України» співробітник Палеонтологічного музею В.М. Логвиненко у 2009 р. удостоєний щорічної премії Президента України для молодих учених (Указ Президента України від 02.11.09 за № 890/2009).

У ННПМ НАН України за штатним розкладом працює 120 співробітників, з них 41 — науковці, серед яких 1 член-кореспондент, 5 докторів та 20 кандидатів наук. За цей період захищені дві кандидатські дисертації за спеціальністю «03.00.05 — ботаніка» та «03.00.08 — зоологія».

Науково-фондова та експозиційна робота

З моменту свого заснування Музей веде роботи із збереження та поповнення унікальних наукових фондів колекцій та експозиції, а з 1997 р. — за підтримкою програми збереження об'єктів, що становлять національне надбання «Наукові фондові колекції та експозиція ННПМ НАН України».

На сьогодні у фондосховищах ННПМ НАН України знаходяться близько 2,5 млн. одиниць зберігання природничих матеріалів. Більша частина наукових фондів колекцій ННПМ НАН України належить до цінних та дуже цінних наукових об'єктів, які потребують систематичної наукової обробки, інвентаризації та каталогізації. Особлива увага приділяється збереженню типологічних колекцій — типових екземплярів таксонів різного систематичного рангу. Збереження та поповнення наукових фондів колекцій та експозицій ННПМ НАН України мають виняткову значимість і вважаються пріоритетними напрямками роботи Музею. Фондові колекції є основою наукової роботи колективу Музею та науковців інших установ України та світу, джерелом розвитку і поповнення експозиції.

Окрім збереження та поповнення фондів новими об'єктами, співробітники Музею докладають чимало зусиль для оновлення та доведення до сучасного рівня його експозицій. За останні три роки в експозицію з фондів виставлено близько 160 об'єктів, виготовлено опудола димчастого леопарда, рисі, оновлено велику вітрину залу ссавців, змінено та доповнено інтер'єри Геологічного та Палеонтологічного музеїв. Експозиції ННПМ НАН України постійно отримують позитивні оцінки відвідувачів, серед яких чимало фахівців. І хоча Музей не є найстарішим у нашій країні, його природничі колекції — одні з найбагатших у світі, а сам Музей внесений до європейських та світових каталогів і путівників.

На Всеукраїнській науково-практичній конференції ІСОМ Україна «Природнича музеологія: теорія та практика» (вересень 2009 р., Кам'янець-Подільський), де Музей був одним з організаторів, ухвалено початок практичної діяльності природничої секції ІСОМ Україна та створено Раду природничої секції, до якої ввійшли керівники музею (чл.-кор. НАН України І.Г. Ємельянов — заступник голови Ради та д. б. н., проф. Є.М. Писанець — член Ради).

Науково-освітня та культурно-просвітницька робота

З моменту заснування Музей веде науково-освітню, популяризаторську та культурно-просвітницьку роботу. Для відвідувачів організовано екскурс-бюро, при Музеї працює гурток юних натуралістів, організовуються лекції, тимчасові виставки. Зокрема у березні 2010 р. для музейної спільноти Києва ННПМ НАН України разом з відділом культури Амбасаді Сполучених Штатів Америки була організована лекція відомого музеєзнавця Артура Молелли з питань інновацій в музейній справі. З 2008 по 2010 р. у Музеї були організовані та проведені наступні виставки:

- виставка рештків динозавра-папуги та інших рештків динозаврів (уперше в Україні) — січень 2009 р.;
- виставка робіт видатного художника-аніمالіста Г. Глікмана (з фондів ННПМ НАН України) — жовтень–листопад 2009 р.;
- виставка, присвячена 200-річчю Ч. Р. Дарвіна (Галапагоські острови) — з жовтня 2009 р. до сьогодні;
- виставка «Сучасний бурштиновий промисел та негативні наслідки незаконного видобутку бурштину в Поліссі» — з квітня 2010 р. до сьогодні;
- виставка американського фотохудожника Тома Тилла «Перлини ЮНЕСКО» із зображеннями 29 об'єктів природних геологічних пам'яток світової спадщини ЮНЕСКО (за підтримки Амбасаді США) — квітень 2010 р.;
- виставка, присвячена темі використання ГМО у продуктах харчування — грудень 2008 р.–січень 2009 р.;
- виставка фотографій генетичних модифікацій рослин після Чорнобильської аварії — з 2008 р. до сьогодні.

Наукові співробітники музею керують виробничими практиками, курсовими та дипломними роботами студентів викладають у провідних ВНЗ України: Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному університеті «Кієво-Могилянська академія», Національному педагогічному університеті. Експозиції Музею є аудиторіями для десятків тисяч учнів. Тут проводяться тематичні заняття учнів середніх шкіл, гімназій та ліцеїв з географії, геології, ботаніки, зоології, природознавства. Надаються наукові консультації для фахівців інших музеїв та наукових установ не тільки України, а й країн СНД, Європи, Північної та Південної Америки.

Адміністративна та маркетингова діяльність

Розглядаючи ННПМ НАН України як наукову і соціально-культурну установу, ми усвідомлюємо, що сучасні соціально-економічні умови зобов'язують Музей використовувати і залучати для своїх цілей придатні сучасні бізнес-технології для роботи з громадськістю, налагоджувати зв'язки з потенційними спонсорами та меценатами. Багато проблемних аспектів можуть бути вирішені в ННПМ НАН України за умови впровадження нових шляхів розвитку музею, зберігаючи кращі набуті традиції.

Відповідно до концепції розвитку Музею до 2012 року у звітний період були проведені певні заходи. Серед них — підготовчі (допроектні) роботи з реконструкції, поточний ремонт фондосховищ, основної будівлі та її фасаду, оптимізація структури установи, в тому числі організація підрозділів природничої освіти та комунікації науки і суспільства (екскурс-бюро, робота з громадськістю і ЗМІ), служби науково-технічної інформації та підтримки технічних засобів, ревізія та раціональний перерозподіл експозиційних, робочих і фондкових площ з метою підвищення ефективності роботи музею при збереженні його філософії, мети та високої місії.

- За ці роки Музей набув певних досягнень, з яких основними можна відзначити наступні:
- проведені роботи по впорядкуванню фондосховищ, робочих та підсобних приміщень призвели до утворення додаткових площ для герпетологічних, теріологічних та іхтіологічних фондів Зоологічного музею, приміщення для збереження геологічних та палеонтологічних колекцій, лабораторії первинної обробки каменю, організації приміщення для бібліотеки ННПМ НАН України та кімнати для роботи аспірантів установи;
 - відновлено випуск одного з найстаріших видань Академії наук «Збірника праць Зоологічного музею» (видається з 1921 р.) та продовжено випуск «Вісника Національного науково-природничого музею». Перший на сьогодні вже увійшов до переліку фахових видань, затверджених ВАК України;
 - створено службу науково-технічної інформації як допоміжну структуру для проведення наукових досліджень та основну для організації та проведення екскурсійної роботи, організації комунікаційних функцій Музею, рекламування діяльності ННПМ як провідної музейної установи України;
 - відкрито наукову бібліотеку, початкові фонди якої склали численні книги з приватних бібліотек провідних учених зоологів та ботаніків, що працювали в Музеї. У 2010 р. придбана частина бібліотеки чл.-кор. НАН України М.М. Щербака (300 прим.), бібліотеки відомих учених — ентомолога Ю. П. Некрутенка (3 000 прим.) та ботаніка Л. М. Сипайлової (350 прим.);
 - розроблено та відкрито новий загальномузейний веб-сайт, на якому надано інформацію про Музей як для відвідувачів, так і для науковців; проводиться реклама Музею;
 - продовжено роботи щодо розвитку загальномузейної комп'ютерної мережі. З 2008 до 2010 р. кількість комп'ютерів у мережі збільшилась у 2 рази та становить на грудень 2010 р. 52 одиниці;

- створено майстерню з первинної обробки каменю, для якої придбане необхідне обладнання та облаштоване приміщення;
- відкрито музейну крамничку, де відвідувачам пропонується література, що видається в ННПМ НАН України, а також продукція з природної сировини;
- розроблено та встановлено аудіо-гіди до діорам (чотирма мовами), підготовлено тексти для мобільних аудіо-гідів по Палеонтологічному та Ботанічному музеях українською та англійською мовами;
- до 90-річчя заснування Зоологічного музею — однієї з перших установ Української академії наук — була відремонтована та реконструйована експозиція залу ссавців, розроблений та виготовлений пам'ятний знак та виданий новий путівник по Зоологічному музею ННПМ НАН України.

У ННПМ, як і в переважній більшості установ Національної академії наук України, існують проблеми із забезпеченням кадрового складу: середній вік штатних наукових працівників та науково-допоміжного персоналу становить 54,1 року (для порівняння — в 2008 р. він становив 57,3). Ця проблема вирішується шляхом залучення до аспірантури Музею випускників біологічних факультетів вищих навчальних закладів. Також, окрім спеціальності «03.00.08 — зоологія», за звітний період відкрито 3 нові спеціальності для навчання в аспірантурі в Музеї: «03.00.16 — екологія», «03.00.05 — ботаніка» та «04.00.01 — загальна та регіональна геологія». На сьогодні в Музеї навчаються 13 аспірантів, з них 3 — без відриву від виробництва. Для порівняння: у 2005 р. у ННПМ навчалось лише 2 аспіранти.

У межах отриманих коштів в ННПМ НАН України проводились планові ремонтні роботи експозиційних, робочих та фондкових приміщень. Найбільшу гордість викликає створення нового конференц-залу, інтер'єр якого цілком відповідає вимогам Музею та дозволяє проводити заходи для науковців. Він також використовується як майданчик для освітньої роботи.

Найбільшим гальмом подальшого розвитку установи слід назвати відсутність цільового фінансування на ведення музейної справи — впровадження нових методів та прийомів роботи з відвідувачами, придбання новітнього технічного музейного обладнання (аудіо- та відеосистем, комп'ютерно-іноформаційних станцій тощо).

В установі застаріла база приладів для роботи з фондами, бракує технічних засобів для проведення досліджень та збереження наукових фондкових колекцій, не фінансуються експедиційні виїзди для збору нових наукових матеріалів (у минулі роки нечисленні експедиційні виїзди проводилися переважно за кошти з проекту зі збереження національного надбання).

Але найболючішими проблемами вже багато років залишаються ремонт великої музейної будівлі, яка є пам'яткою архітектури державного значення, комплексна заміна інженерних мереж, конструкцій вікон тощо. Конче необхідна добудова до головної споруди приміщень для фондосховищ, майстерень, нових експозицій та рекреаційного музейного простору.

Аналізуючи вищенаведене, слід зробити висновок, що переважна більшість проблем виникають через незадовільне бюджетне фінансування музейної діяльності. На жаль, окремі питання, як наприклад, побудова нових експозиційних приміщень, можуть бути вирішені лише на державному рівні, інші — за умови системного та планомірного фінансування, як це робиться у більшості цивілізованих країн світу. Без впровадження вищезазначених заходів нам важко буде зберігати і підтримувати статус провідної музейної установи України.

Незважаючи на певні труднощі у виконанні тематичних планових завдань, а також складності питань музейної реконструкції і збереження наукових фондів колекцій та експозицій, можна вважати, що загалом ННПМ НАН України свої безпосередні завдання виконує у повному обсязі. Придбання нової комп'ютерної техніки, підключення до інформаційної мережі поліпшило умови для проведення наукових робіт. Наукова тематика ННПМ НАН України виконується на рівні міжнародних стандартів.

Національний науково-природничий музей розвивається, до нього постійно надходять нові матеріали, проводяться наукові дослідження, відбуваються наукові відкриття, друкуються результати наукових досягнень. Безперебійно функціонує відпрацьована роками система обслуговування відвідувачів, створюються нові діорами, вітрини, проводяться численні виставки. Нині ми готуємось відзначити 90-річчя заснування Ботанічного музею. Сподіваємося, що завдяки плідній праці нашого дружнього колективу — наукових співробітників, науково-допоміжного та обслуговуючого персоналу, Музей гідно відзначить ювілей і надалі буде розвиватися як славнозвісна науково-дослідна, освітня, популяризаторська та культурно-просвітницька установа.

О.В. Червоненко

Национальный научно-природоведческий музей НАН Украины

Национальный научно-природоведческий музей НАН Украины — 2008–2010: три года на пути к созданию музея современного типа

Кратко рассмотрены исторические аспекты формирования и развития музея, а также его современная структура и основные направления деятельности. Особо подчеркнута, что современные социально-экономические условия и требования, предъявляемые к музею современного типа, привели к внедрению новых направлений работы, сохраняя при этом лучшие традиции и приобретенный десятилетиями опыт. Кроме традиционных направлений деятельности — научной, музейной, научно-образовательной и культурно-просветительской работы, показаны основные достижения музея за последние три года с учетом использования некоторых современных бизнес-технологий. Обсуждаются проблемы, сдерживающие развитие музейного дела в Украине, а также стратегические перспективы его развития.

O. V. Chervonenko

National Museum of Natural History NAS of Ukraine

National Museum of Natural History National Academy of Sciences of Ukraine — 2008–2010: three years on the way to creation of a modern museum

A history of foundation and development of the National Museum of Natural History (Kiev) is briefly reviewed, as well as its current structure and main areas of activity. A particular emphasis is placed on the recent adoption of up-to-date trends fitting the current socio-economic conditions and the requirements to be met by the modern museum. This goal is being achieved along with continuing the best traditions and experience gained over decades. In addition to traditional (scientific, museum-centred, educational, cultural) lines of activity, the museum's progress in using the modern business technologies for the last three years is shown. The problems hindering the museum business in Ukraine and the strategic prospects for its development are discussed.